

УДК 821. 161. 2 (Багряний)

М. М. Коновалова

**У ПОШУКАХ ШЛЯХІВ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЙНОЇ
ЛІТЕРАТУРИ В ЕПОХУ МУРУ (НА МАТЕРІАЛІ СТАТТІ І. БАГРЯНОГО
«ДУМКИ ПРО ЛІТЕРАТУРУ»)**

У статті досліджуються літературно-естетичні концепції, висловлені І. Багряним у праці «Думки про літературу». Розглядаються аспекти літературознавчого дискурсу з приводу завдань і перспектив розвитку української літератури після Другої світової війни в еміграції, визначається розуміння літературної творчості як найважливішого чинника боротьби за українську державність.

Ключові слова: *Мистецький український рух, еміграційний часопростір, літературознавчий дискурс, естетична концепція, ідеологічна місія.*

Адекватна оцінка творчості І. Багряного є концептуально важливою для розуміння багатьох проблем сучасного українського літературознавства, зважаючи на те, що й сьогодні навколо постаті письменника та його творчого доробку поміж науковцями точаться суперечки. Це, передусім, викликано як постаттю митця, так і непересічністю його творів, де поєднується глибока думка, цікавий сюжет, документальна правдивість та філософічність.

Оцінки творчого доробку І. Багряного представлені такими літературознавцями, як І. Дзюба, Г. Костюк, Ю. Шерех, О. Тарнавський, М. Балаклицький, Н. Колошук та ін. Про творчість І. Багряного написано уже достатньо ґрунтовних наукових праць (монографічне дослідження М. Балаклицького [1], аналітична студія М. Сподарця [2], роман-дослідження О. Шугая [3]). Коло поціновувачів художньої спадщини письменника дедалі зростає. Однак, слід відзначити, що в більшості наукових розвідок предметом аналізу стає найчастіше його проза: жанрово-стильові тенденції, ідейно-тематичне коло, світ художніх образів, окреслений крізь призму біографічного та національного концепту тощо, а також публіцистика як в контексті тогочасної й сьогоденної української політологічної, соціальної та філософської думки, так і з перспективи розвитку світової політичної культури ХХ ст.

Актуальність запропонованої розвідки зумовлюється недостатністю вивчення літературознавчої публіцистики І. Багряного та пов'язується з розширенням окресленої проблематики в рамках українського літературознавчого дискурсу.

У зв'язку з цим, головне **завдання** статті вбачаємо в аналізі світоглядних позицій та літературно-естетичних пріоритетів І. Багряного, висловлених ним у праці «Думки про літературу». Стаття є одним із трьох «кололітературних» (за М. Балаклицьким) текстів, який має велике значення для увиразнення постаті Багряного. Першою була написана коротка передмова до поеми «Ave Maria» (1929), в якій письменник проголосив власне естетичне кредо, а також мемуарний нарис про історію написання роману «Тигролови» (1956). У 50-х роках І. Багряний написав ще декілька статей, які сучасні дослідники відносять до літературної публіцистики, де розглядав різні аспекти літературного процесу. Стаття «Думки про літературу» майже єдина його літературознавча розвідка про сутність і мету письменницької творчості. Естетична програма Багряного, представлена у статті в еміграційний період діяльності МУРу, тісно пов'язана з його власним естетичним і політичним дискурсом.

Іван Багряний був одним із ініціаторів і організаторів Мистецького українського

руху – МУРу. В еміграції він активно розгорнув свою політичну діяльність, очолював УРДП, організував газету і видавництво «Українські вісті», був обраний головою Української Національної ради, згодом – віце-президентом Української Народної Республіки, заснував Об'єднання демократичної української молоді у вигнанні. Послідовно і переконливо відстоював ідею вільної, демократичної, суверенної України, консолідації всіх здорових сил українського суспільства для сприяння в розбудові її державності. Він згуртував українців різних політичних сил навколо однієї спільної ідеї – національної. Розмірковуючи про долю письменника, Р. Рахманний зазначав: «Він своєчасно згуртував довкола українського національного прапора східноукраїнські елементи, які з різних причин, мабуть, не включилися б були в жодне західноукраїнське середовище. Не виключається можливість, що приблизно 40 % тих українців були б втрачені цілковито для української політичної еміграції, ставши лише заробітчанською еміграцією, яка вибрала б волю тільки на те, щоб краще жити» [4, с. 27].

Після завершення діяльності МУРу І. Багрянний бере безпосередню участь у діяльності Об'єднання українських письменників «Слово». Перебуваючи в Європі, письменник підтримує ідею його створення у Нью-Йорку й своїми літературно-публіцистичними працями долучається до дискусій щодо призначення літератури та її функцій, незважаючи на те, що вони (дискусії) переакцентувалися із суспільно-політичного аспекту на естетичний, а літературу все менше стали трактувати як фактор ідеології і все більше – як культуротворчий чинник із усе чіткішим підкресленням її сомодостатньої, іманентної природи.

Важливим засобом втілення своїх політичних поглядів, зброєю в ідеологічній боротьбі І. Багрянний обрав публіцистику. Публіцистика І. Багряного була звернута до актуальних суспільних і політичних проблем. Цей особливий рід літератури дозволяв письменникові оперативно впливати на великі маси людей. У цьому стильовому напрямку він продовжував своє самовираження. Багато хто з критиків тією чи іншою мірою недооцінюють творчість Багряного-публіциста, вважаючи, що ця частина його творчого доробку явно зашкодила письменникові в галузі чисто художньої творчості. Однак без урахування публіцистики неможливе повноцінне, адекватне розуміння художньої творчості письменника, а тим більше його естетичних поглядів, які знайшли своє продовження і своєрідне вираження у статті «Думки про літературу». Праця зорієнтована на політичну місію літератури. Вона стала органічною сферою вираження його політичної, інтелектуальної й творчої енергії, яка за словами І. Дзюби, «не вмещалася в річищі суто художньої творчості і проривалася – навіть у поезії та прозі – політичними деклараціями та політичною сатирою...» [5, с. 12]. Тому літературно-естетичні концепції І. Багряного, висловлені ним у статті, значною мірою, виростили з реалістичності і динамічності його політичного мислення та з художньої творчості.

Праця І. Багряного була написана для виступу на І установчому з'їзді МУРу, однак не була виголошена, а разом з іншими програмовими статтями з'явилася на сторінках першого збірника МУРу, і стала продовженням дискусії з приводу ідеї «великої літератури» У. Самчука. Відгуком на ідею «великої літератури» стала стаття Остапа Грицяя «Мала чи велика література?» У дискусію включилися Д. Донцов та Ю. Бойко, позиція яких була близькою до позиції І. Багряного, а також Ю. Шерех, В. Державин та інші представники МУРу. Суперечності у підході до «великої літератури», виявлені у працях дослідників, показують, наскільки неоднозначною була повоєнна полеміка в українських еміграційних літературних колах, як тісно вона змикалася зі світовими тенденціями в культурі.

У. Самчук висунув вимогу відповідального літератора, що має творити «ідейно наснажену», «позбавлену партійної виключності літературу», в центрі якої має стояти повноцінна людина. Завданням МУРу, на думку Уласа Самчука, було творення

літератури з особливим «надзавданням». Ситуація бездержавності української нації спонукала письменника до відчуття морального обов'язку перед нею, зобов'язання докласти усі свої творчі зусилля для здійснення мети національної справи української незалежності, яка має бути досягнена через твори найвищого гатунку. Улас Самчук пропонує своєму поколінню української літературної інтелігенції довести, що українська література варта уваги світової літератури і здатна розвиватися в європейському вимірі. Тому його погляд був звернений до свого народу, своєї нації, своєї літератури і на пізнання себе в ній.

Ідея «великої літератури», на думку сучасних дослідників, була безперспективною. Вони припускають, що і сам У. Самчук це розумів, оскільки його ідеї носили характер відомих на той час постулатів. Теза про «велику літературу» не творила єдиного рецепту великої української літератури і не давала вичерпної відповіді на головні питання, які ставив перед собою МУР. Однак, ідея «великої літератури» У. Самчука зіграла свою роль у дискусіях тогочасного еміграційного літературного кола. Вона стала поштовхом, першим кроком до пошуку нової справжньої української літератури.

Полеміка, що розгорілася в МУРі, заторкнула майже кожного його представника. Перебуваючи в її центрі, І. Багрянний висловив свої пропозиції щодо шляхів розвитку української літератури в еміграції. Будучи лідером громадсько-політичного руху, письменник розумів свою віддаленість від академічного літературознавства й не претендував на відповідальність його вимогам, однак не заперечував «потреби в літературі про літературу». Теоретична праця, на його думку, допомагає творити справжню літературу, літературу, якої так потребувала його епоха, і не лише на новому часовому, а й просторовому – еміграційному етапі. Своє головне завдання як письменника він бачить у творенні самої літератури, однак час ставить свої завдання чи, принаймні, корегує їх. Тому в час творення «великої літератури» І. Багрянний висловлює «свій певний комплекс думок щодо літератури взагалі, а щодо української літератури зокрема, особливо щодо призначення і завдання нашої літератури» [6, с. 461].

І. Багрянний розуміє, що дискусії, що розгорнулися в МУРі, з приводу завдань літератури на даному історичному етапі «викрили певну розмаїтість в поглядах на літературу та її роль, часто діаметрально протилежні погляди й вимоги, які до літератури ставляться» [6, с. 461]. Письменник схвалює наявність таких дискусій: «...добре, що розпочато, і то в широкому масштабі, такі дискусії. Вони є тією атмосферою, яка потрібна для прояснення і викристалізування провідної, правильної лінії, здорової лінії розвитку нашої літератури в накресленому напрямі, що було неможливе в тій атмосфері, застою, яка була характеристична для нашої літературної дійсності протягом останніх років як на сході, так і на заході» [6, с. 462-463].

У статті «Думки про літературу» І. Багрянний стисло виклав «панівні погляди» на існування літератури в будь-який історичний період. Це, на його думку, чотири підходи до призначення літератури і її завдання: перший характеризує літературу як зброю, «зброю в боротьбі одиниць і цілих народів за своє ствердження»; другий, «діаметрально протилежний, висловлений у теорії про те, що мистецтво, в тому числі й література – це лимонада, щоб усолоджувати життя»; третій – «викладений у формулі «мистецтво для мистецтва». Мистецтво в собі, мистецтво як ціль, а не як засіб» і четвертий, представлений у теорії про те, «що мистецтво покликане об'єктивно і безсторонньо відображувати дійсність, – фіксувати життя, не ставлячи собі більше ніякої мети» [6, с. 463]. Кожен з цих поглядів автор визначає як закономірний і правильний. Однак, І. Багрянний ставить питання, який з тих поглядів є єдиноприйнятний і правильний «з погляду українських мистців слова на даному етапі

нашої української історії та стосовно до завдань і основної проблеми цілої нації» [6, с. 464].

Кожен підхід до завдань літератури автор розглядає як своєрідну теорію, яку піддає глибокому аналізу. Теорію «лимонади» він називає розкішною в тогочасній українській дійсності. Така література, на його думку, має право створюватись лише тоді, «коли всі проблеми розв'язані, всі цілі досягнені, заходить смуга добробуту і пересичення цілої нації, що дійшла кульмінаційного пункту свого розвитку» [6, с. 465]. Теорію «мистецтва для мистецтва» Багрянний називає теорією дезертирів «з поля боротьби своєї нації». Критика цієї теорії базується дослідником на критиці світогляду українських неокласиків, де, на його думку, особа стоїть в неладах з дійсністю (або спільнотою, ім'я якій – нація) і творить свій штучний окремий світ. Носії цієї теорії шукають тематику поза своїм народом, в чужій, давноминулій дійсності. Багрянний робить висновок, що така теорія «не відбиває суті нації, не відбиває її епохи, а відтак не є літературою нації, літературою епохи» [6, с. 466]. Не вабить письменника й теорія «об'єктивного люстра», роль «письменника-секретаря», що має безсторонньо фіксувати дійсність. «Ця теорія не дає відповіді. Бо це не теорія тих, що життя творять, не теорія активна, а теорія споглядальна». Історичний процес, на думку Багряного, це процес творення, процес боротьби. «А значить, і справжня велика література, що є часткою історичного процесу, не є жодним безстороннім люстром» [6, с. 466].

Прийнятною для Багряного є теорія «слова як боротьби, слова як зброї в боротьбі». Такий шлях обрали свого часу такі письменники, як Шевченко, Леся Українка, Франко, Олесь та інші, аж до Хвильового, Антоненка-Давидовича, М. Куліша та кращих представників ваплітянської когорти включно. Обираючи свій безкомпромісний варіант, письменник робить висновок, що це «шлях для всієї нашої літератури нині, якщо вона хоче вийти в ранг великої літератури, принаймні, до того моменту, аж поки, внаслідок походу нації й цілої її літератури до кульмінаційної точки розвитку, не виникне законна потреба в «лимонаді» або в об'єктивній фіксації всього пройденого. Доти – лише такий шлях для української літератури є єдино доцільний і правильний – шлях боротьби за самоствердження цілого українського народу в часі і просторі... в якому література мусить мати допоміжну роль як засіб цього ствердження, якщо вона хоче бути великою українською літературою» [6, с. 467].

Багрянний зауважує, що це питання постало перед ним ще 20 років тому, і, розв'язавши його тоді, він і досі не має підстав переглядати це розв'язання. Радикаліст-Багрянний закликає повернути українську літературу до ідеологічної місії: «Велика література потребує великої ідейності» [6, с. 470]. «Написане не в інтересах нації – злочин» [6, с. 475] тощо.

Прикметами «великої літератури», ідея якої послужила розгортанню дискусії, Багрянний визначає національність літератури і її оригінальність (оригінальність середовища, місця, часу, епохи – національна оригінальність). Але справжній розвиток української літератури потребує ще однієї передумови – створення держави. Боротьба за створення цієї передумови – головне завдання сучасної української літератури.

Активна громадянська позиція, гнівний протест проти всієї радянської системи, прагнення продовжити національні ідеї доби УНР спонукали до такого вибору Багряного. «Література – це не низка більш чи менш вдалих метафор, рим та асонансів; це не позування під деміурга, це не хизування своєю виключністю, не епатування непосвячених екстравагантними вигадками й ситуаціями. (...) Метафори, рими й асонанси тільки тоді виконують свою мистецьку функцію, коли вони є органічною часткою поетового ества, опуклою мистецькою фіксацією його душі, його народу, нації, всесвіту» [7, с. 831].

Художні твори І. Багряного дали підставу Ю. Шереху свого часу зарахувати його

до когорти «європеїстів» [8], тих, хто в сьогоднішній уяві презентує інтелектуальну складову української літератури, однак теоретичні декларації, висловлені ним у статті «Думки про літературу», говорять про протилежне. В опозицію Уласові Самчуку та іншим опонентам дискурсу щодо орієнтації української літератури, Іван Багряний проголошує орієнтацію на Гете, Шекспіра, тобто Європу, нездоровим явищем. Він ігнорує європейську традицію і культуру, називаючи її «хворою культурою», а сам процес орієнтації називає «орієнтаційною сверблячкою». «Чому Україна неодмінно повинна орієнтуватись на Європу? Хіба Україна не є сама частина Європи? І хіба історичний процес розвитку є процес орієнтації?» [6, с. 471].

Друга світова війна не лише не розв'язала заплутаних політичних проблем світу, а й принесла нові розчарування. Моральні основи, які творили стрижень культурного росту Європи, були розбиті. Наступила криза модерного мистецтва, криза утопізму. Однак, літературні хитання, що знайшли сприятливі умови в знищеній війною Європі, вся безнадія трагічної візії, що часто була лише позою письменників, не заторкнула Багряного. Письменник з його впертими симпатіями до традиційного тут швидше не виняток, а правило, а в ставленні до «великої літератури», він показав ту сторону проблеми, на яку його опоненти не зважали. «Орієнтація на психологічну Європу не є жодною конечністю і жодною передумовою нашого українського ренесансу. Навпаки, ми віримо в те, що Україна разом з низкою народів сходу покликана в майбутньому бути джерелом європейського духового відродження» [6, с. 472].

Попри всю велич європейської культури і літератури, українська література все ж мусить звучати власним звучанням, самостійним звучанням, повним, оригінальним. Отже, шлях української літератури лежить не через орієнтацію, не через інтернаціональне до українського, а через національне до загальнолюдського.

Окреслюючи головне призначення літератури в конкретному історичному часопросторі, Багряний наголошує на відповідальності письменника за її творення. Література в нашу епоху, в наш час – це не є справа приватна, це не є справа особиста, це є справа нації, речником якої має бути письменник. «В цілому комплексі засобів боротьби нації література повинна займати одну ділянку цілого наступального фронту, а український письменник повинен бути в перших його лавах. Поза тим я собі великої української літератури не мислю» [6, с. 467].

Виходячи з розуміння літературної творчості як одного з найважливіших чинників боротьби за українську державність, І. Багряний підносить «наступальну, пробоеву, високого вольового і емоціонального напруження» літературу. «Тон і зміст літератури нашої мусить визначатися тими завданнями, які перед нею ставлять, тією ідеєю, якою та література, а з нею і письменник, пройнятий тією метою, до якої змагає нація на даному відтинку своєї історії» [6, с. 475].

Багряний-літературознавець характеризує Багряного-письменника як прихильника здорового, творчого, героїчного оптимізму, прихильника життєрадісної (навіть в трагедії), самостверджуючої, «пробоевої» літератури. Використовуючи публіцистичну декларативність, оптимізм світобачення, динамічність, експресивність художнього стилю, полум'яність і войовничість слова, талант мислителя-публіциста та політичного організатора, повчальні інтенції статті автор спрямовує не тільки на переконання опонентів чи навіть супротивників, а чи не найбільше на виховання письменника-борця, головним завданням якого буде творення «літератури сміливого дерзання, а не розпуки. Літератури життя, а не добровільного вмирання. Літератури самоствердження нації, а не літератури саморозкладу» [6, с. 476].

Відстоюючи національну ідею, письменник не спішив визначатися у своїх творчих орієнтаціях на певний тип творчості (неореалістичний – неоромантичний, класицистський – авангардний) і відповідно до цього формувати свій індивідуальний

стиль. Стильовим шуканням І. Багрянний відводив другорядну роль. О. Тарнавський зауважує: «У час, коли багато письменників воліли стилістичні шукання, він підпорядкував особисте загальному, що більше – не замкнувся в кабінеті письменника, але ввірнувся у політичну і громадську діяльність, присвячуючи левину частину свого часу народним справам» [9, с. 368]. Сам письменник говорив, що «визначати наперед, який стиль – реалізм чи «неореалізм», чи «атомовий реалізм», чи ще якийсь «ізм» – мусить бути визнаний за найдоцільніший є зайве. Жоден стиль сам по собі не має жодної вартості. Стиль має вагу лише в зв'язку зі змістом і залежить від змісту. Стиль приходить тоді, коли письменник має що сказати і шукає найліпшого способу вислову» [6, с. 476].

Отже, висловивши у статті свої літературно-естетичні погляди щодо завдань літератури, І. Багрянний долучився до тих опонентів, праці яких ідеологічно окреслювали велику літературу як таку, що займається націотворчістю, що стало відправною точкою до тривалих дискусивних теоретизувань про долю вітчизняного письменства й українства в епоху МУРу. Важливим завданням подальших досліджень сучасних науковців є потреба у вивченні окресленого літературно-критичного дискурсу як у рамках означеної доби, так і в контексті всього українського літературознавства.

Список використаної літератури

1. Балаклицький М. «Нова релігійність» Івана Багряного: Монографія / М. Балаклицький. – К.: Смолоскип, 2005. – 167 с.
2. Сподарець М. Іван Багрянний – письменник і громадянин / М. Сподарець. – Харків, 1996. – 104 с.
3. Шугай О. Іван Багрянний, або через терни Гетсиманського Саду / О. Шугай. – К.: Видавництво «Рада», – 1996. – 482 с.
4. Рахманний Р. Іван Багрянний. Де ходив він босими ногами... / І. Багрянний. // Листування 1946-1963. У 2-х т. – К., 2002. – Т. 1. – С. 26 – 32.
5. Дзюба І. Громадянська снага і політична прозорливість (Про публіцистику Івана Багряного) / І. Багрянний // Публіцистика: Доп., ст., памфлети, рефлексії, есе. – К.: Смолоскип, 1996. – С. 5 – 13.
6. Багрянний І. Думки про літературу / І. Багрянний // Вибрані твори. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 461 – 477.
7. Костюк Г. Відійшов у безсмертя / І. Багрянний // Публіцистика: Доп., ст., памфлети, рефлексії, есе. – К.: Смолоскип, 1996. – С. 829 – 837.
8. Шерех Ю. Українська еміграційна література в Європі 1945 – 1949. Ретроспективи й перспективи / Ю. Шерех // Вибрані праці: У 2 кн. Кн. II. 9. Літературознавство. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 633 – 678.
9. Тарнавський О. Творчість Івана Багряного – одісея людини над прірвою / О. Тарнавський // Відоме й позавідоме. – К.: Видавництво «Час», 1999. – С. 362 – 370.

Стаття надійшла до редакції 30 жовтня 2012 р.

М. Konovalova

SEEKING WAYS OF UKRAINIAN IMMIGRANT LITERATURE IN THE ERA OF THE ARTISTIC UKRAINIAN MOVEMENT (ON THE BASIS ARTICLE I. CRIMSON «THOUGHTS ABOUT LITERATURE»)

Literary aesthetic concepts presented by Ivan Bagryanuy in the work “Thoughts about literature” are researched in this article. Aspects of literary discourse on purpose of work and the perspective of development of Ukrainian literatuty after World War the second at the immigration are considered. Understanding of the literary creation as the most important element of struggle for Ukrainian statehood is determined.